

Kääntäjät ja tulkit toimijoina sotavanki-instituution narratiiveissa¹

Päivi Pasanen
Helsingin yliopisto

Abstract

In war, translating and interpreting is needed in intelligence, in encounters with civilians and in interrogations of prisoners, for example. Nevertheless, translators and interpreters are almost invisible in war literature and research, in spite of the importance of tasks performed by them. This can partly be explained by the fact that warfare has been studied from such viewpoints and with such methods that have not made translators' and interpreters' work visible. This paper discusses the tasks and roles of translators and interpreters in the Finnish prisoner-of-war camps in the Continuation War, a conflict between Finland and the Soviet Union. The institution of prisoner-of-war camps is studied in the framework of narratives, in which translating and interpreting was part of the story. Through different levels of narrativity the stories link together and to wider frames of narrativity. This paper is a part of an ongoing project called *In Search of Military Translation Cultures*, the aim of which is to study translating and interpreting in Finland during World War II. The project is financed by the Academy of Finland and the site of research is the University of Eastern Finland, Joensuu.

Keywords: translating, interpreting, prisoners of war, narrativity, Continuation War
Avainsanat: kääntäminen, tulkkaus, sotavanki-instituutio, narratiivisuus, jatkosota

1 Tausta

Sanallinen kommunikointi on tärkeä osa sodankäyntiä. Kansainvälisessä konfliktissa tarvitaan aina myös kääntämistä ja tulkkausta monessa yhteydessä ja monella tasolla. Artikkelissani tarkastelen kääntämisen ja tulkkauksen näkökulmasta sotavanki-instituutiota jatkosodassa, jossa Suomi oli sodassa Neuvostoliittoa vastaan aseveli-Saksan rinnalla. Aiheen laajuuden vuoksi keskityn artikkelissani kielipariin suomi-venäjä. Pyrin selvittämään, mihin kääntäjä tai tulkki sijoittui sotavanki-instituution vuorovaikutussuhteissa ja millaisiin rooleihin he päätyivät.

Kääntäjien ja tulkkien näkymättömyys sotakirjallisuudessa ja -tutkimuksessa selittyy osittain sillä, että sodankäyntiä on käsitelty ja tutkittu sellaisista näkökulmista ja sellaisilla menetelmillä, jotka eivät ole tuoneet kääntäjien ja tulkkien toimintaa näkyväksi. Tutkimuksessani hyödynnän narratiiveja, jotka ovat käytössä yhteiskuntatieteissä (Baker 2006; 2010; Somers & Gibson 1994). Käsitelen sotavanki-instituutiota narratiiveina eli kertomuksina, joissa kääntäminen ja tulkkaus oli osa kertomuksen etenemistä. Erilaisten narratiivisuuden tasojen kautta kertomukset liittyivät toisiinsa ja laajempiin narratiivisiin kehyksiin.

2 Narratiivit

Narratiivista on suomen kieleen vakiintunut käsitteet **tarina** ja **kertomus**. Tarina on ihmisen kokemus, joka ei välttämättä avaudu koskaan sellaisenaan ulkopuoliselle. Kertomus koostuu tarinoista. Narratiivisuuden kautta saamme tietoa, ymmärrämme ja käsitämme sosiaalisen maailman ja luomme oman sosiaalisen identiteettimme (Somers & Gibson 1994: 58–59). Narratiivit ovat ennen kaikkea suhdeverkkoja, jotka sijoittuvat aikaan ja paikkaan ja muodostuvat kausaalisuhteiden kautta. Tapahtumat ja kokemukset kiinnittyvät toisiinsa syiden ja seurausten ketjuna, osana kertomusta, jolla on juoni (Buchert 2010: 40).

Somers ja Gibson (1994: 60–63) sekä Baker (2006; 2010) erottavat narratiivisuuden neljä ulottuvuutta:

- ontologinen ulottuvuus (ontological dimension)
- yhteisöllinen ulottuvuus (public dimension)
- käsitteellinen ulottuvuus (conceptual dimension)
- metaulottuvuus (meta dimension)

Ontologiseen ulottuvuuteen sijoittuvat yksilölliset narratiivit ovat toimijoiden omia kertomuksia, joita toimijat käyttävät itsensä määrittelyyn. He rakentavat mielessään kertomuksia todellisesta maailmasta ja antavat näin oman tulkintansa todellisuudelle (Buchert 2010: 39). Kertomukset myös ohjaavat toimijoiden tekoja, kuten Somers ja Gibson (1994: 61) toteavat: ”People act, or do not act, in part according to how they understand their place in any number of given narratives - -”. Tekojen kautta rakentuva yksilöllinen narratiivi ei perustu ensisijaisesti järkeen tai arvoihin, vaan se riippuu toimijan sijoittumisesta sosiaalisten ja poliittisten suhteiden verkostoon tiettyinä aikana ja tietyssä paikassa (vrt. Somers & Gibson 1994: 67).

Toimijoiden yksilölliset kertomukset liittyvät kiinteästi ihmisten väliseen vuorovaikutukseen, jonka kautta yhteisölliset narratiivit rakentuvat (vrt. Buchert 2010: 41). Yhteisölliset narratiivit sijoittuvat yksilöä laajempiin kulttuurisiin ja institutionaalsiin muodostelmiin, joita säännöt ja käytännöt pitävät koossa (Somers & Gibson 1994: 67). Somers ja Gibson (1994: 62) mainitsevat esimerkkeinä tällaisista muodostelmista perheen, työpaikan, kirkon, hallituksen ja kansan. Tutkimukseni kontekstissa sotavankileiri on muodostelma, johon sijoittuu yhteisöllisiä narratiiveja.

Käsitteellinen narratiivisuus on käsitteitä ja selitteitä, joita me tutkijoina muodostamme ja tarvitsemme. Metaulottuvuus on tiettyyn historian vaiheeseen liittyvä suuri kertomus, kuten esimerkiksi toinen maailmansota. Artikkelissani keskityn yhteisölliseen ulottuvuuteen ja tarkastelen yhden toimijaryhmän, kääntäjien ja tulkkien yksilöllisten tarinoiden liittymistä osaksi sotavanki-instituution yhteisöllistä kertomusta.

3 Tulkkien ja kääntäjien tehtävät sotavanki-instituutiossa

Vangiksi otettujen neuvostosotilaiden lukumäärä vaihtelee eri lähteissä, mutta ainakin 64 000 neuvostosotilasta päätyi suomalaisten vangiksi jatkosodan aikana (Frolov 2004:

12; Kujansuu 2004: 20; Manelius 1993: 53). Pisimmillään neuvostosotavangit olivat leireillä Suomessa kolme vuotta. Lisäksi suuri joukko vallattujen alueiden siviiliväestöä internoitiin keskitysleireihin. Kymmenientuhansien vankien huolto leireillä vuosien ajan vaati huomattavia aineellisia ja henkilöresursseja. Myös kääntäjiä ja tulkkeja tarvittiin monenlaisiin tehtäviin sotavankileirien, sotasairaaloiden ja vankityöpisteiden päivittäisessä toiminnassa. Heitä tarvittiin muun muassa neuvotteluissa, kuulusteluissa ja vankikortiston ylläpidossa.

Sotavankien kuulustelu oli yksi tärkeimmistä suomalaisten tiedustelulajeista jatkosodassa. Sotavangeilta saatiin tietoja parhaillaan käynnissä olleista sotatoimista, vihollisen sotakoneistosta, joukkojen sijoituksesta, määrästä, aseistuksesta, taistelukyvystä ja mielialasta (Kuulusteluopas 1943: 5). Vankikuulustelujen lisäksi vangeilta otetut asiapaperit antoivat arvokkaita tietoja vihollisesta ja vihollisen sotatoimista (Manelius 1993: 41). Asiapaperit saattoivat olla esimerkiksi sotilaskäskyjä, karttoja, operaatioluonnoksia, ohjesääntöjä, käsikirjoja, kirjeitä tai päiväkirjoja (Kuulusteluopas 1943: 58). Ne tutkittiin etulinjassa ja lajiteltiin kiireellisyysluokkiin. Jatkosodan aikana käytettiin samaa kiireellisyysluokittelua, joka oli otettu käyttöön jo talvisodassa. Ensimmäiseen kiireellisyysluokkaan kuuluivat sotilaalliset tai henkilökohtaiset asiakirjat, toiseen taktiikkaa, aseistusta ja huoltoa koskevat asiakirjat ja kolmanteen vihollisen taloudellista tai poliittista tilannetta kuvaavat asiakirjat. (Kojo 2004: 43; Kuulusteluopas 1943: 60.) Arvokkaimmat niistä käännettiin nopeasti suomeksi. Sotavangeilta saatuja tietoja käytettiin myös viholliseen kohdistetun propagandan tarkoituksiin (Kuulusteluopas 1943: 5). Joiltakin sotavangeilta tietoja vaadittiin kirjallisina (Kuulusteluopas 1943: 54). Kirjoitetut asiakirjat todennäköisesti käännettiin, vaikka Kuulusteluoppaassa ei tästä toiminnasta ole mainintaa. Vähemmän kiireellisiä käännoستهttäviä olivat sensuuria varten tarpeelliset vihollisotilaiden kirjeiden käännökset.

Tutkimassani Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston arkistoaineistossa kääntäjistä ei ole juurikaan mainintoja, vaikka kääntämiselle oli tarvetta myös sotavanki-instituutiassa. Tämä selittyy sillä, että kääntäjät eivät olleet leirihallinnon alaisia. Tulkit sen sijaan kuuluivat leirihenkilöstöön ja leirihallinnon alaisuuteen.

Arkistoaineistossa on viitteitä siitä, että miesten lisäksi sotavanki-instituutiassa toimi tulkkeina myös naisia. Tulkin tehtävissä heitä toimi ennen kaikkea siviilileireillä, mutta myös sotasairaaloissa. Lisäksi sotavankileireillä työskennelleet naispuoliset kanslistit todennäköisesti tekivät käänös- ja tulkkaustehtäviä, sillä Kuulusteluoppaan (1943: 25) mukaan sotavankikortiston kanslistin tuli olla "kielentaitoinen" ja toimia tulkkina tarvittaessa. Tutkimassani Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston arkistossa naisten toiminta jää kuitenkin muutaman maininnan varaan, eikä niiden perusteella ole mahdollista muodostaa kokonaiskuvaa naisten osallistumisesta sotavanki-instituution käännoسته- tai tulkkaustoimintaan. Tästä syystä keskityn artikkelissani miespuolisten tulkkien toiminnan kuvaukseen. Seuraavissa jaksoissa kuvaan tulkkien toimintaa ja rooleja sotavanki-instituutiassa Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston arkisto-aineiston pohjalta.

4 Tulkit sotavanki-instituution narratiiveissa

Jatkosodan alkaessa suojeluskuntapiirien esikuntien tehtäväksi annettiin ilmoittaa venäjänkielentaitoisten henkilöiden nimet ja osoitteet Kotijoukkojen Esikuntaan tulkkien saamiseksi perustettaville sotavankileireille ja työmaille (Pietola 1987: 107). Tulkkeja tarvittiin kuitenkin enemmän kuin ennakkoon oli osattu arvioida. Varsinkin jatkosodan alussa kesällä 1941 tulkkien tarve oli suuri, sillä sotavankien määrä nousi nopeasti kesäkuukausien aikana.

Tulkkeja tarvittiin rintamalla, sillä sotavanki pyrittiin kuulustelemaan jo vangitsemistilanteessa tai sotatoimialueella divisioonaa alemmissa portaissa. Tähän oli ainakin kaksi tärkeää syytä. Ensinnäkin kuulustelija saattoi käyttää hyväkseen yllätystä ja saada vanki kertomaan asioita, joita hän ei myöhemmin ehkä olisi kertonut. Toiseksi kaikki vihollista koskevat tiedot oli toimitettava eteenpäin mahdollisimman nopeasti (Kuulusteluopas 1943: 5). Etulinjan yksikössä tehtäviä rintamakuulusteluja varten venäjänkielentaitoisia piti sijoittaa siten, että kukin pataljoona tai rykmentti sai heitä tarpeeksi (Manelius 1993: 36).

Varsinainen rintamakuulustelu eli peruskuulustelu tapahtui sotatoimiyhtymän tasolla sotavankien kokoamispaikalla. 29.4.1944 päivätyn Päämajan Tiedusteluosaston ohjeen mukaan peruskuulustelun teki divisioonan toimisto II:n eli tiedustelutoimiston toimistopäällikkö tai toimistoupseeri (Ohje sv.kuulustelujen järjestelystä yhtymien alueella). Jos kuulustelija ei ollut venäjänkielentaitoinen, kuulustelu tapahtui tulkin avulla. Ohjeessa korostetaan kuitenkin, että kuulustelua ei saanut jättää tulkin vastuulle.

Kokoamispaikoilta sotavangit siirrettiin sotavankien järjestelypaikkoihin armeijakunnan tasolle. Järjestelypaikoissa tapahtui vankien ”erittelevä käsittely”. Vangit jaettiin viiteen ryhmään sotilasarvon, kansallisuuden ja poliittisten näkemysten perusteella. Ensimmäiseen ryhmään sijoitettiin upseerisotavangit, toiseen ryhmään poliittinen päällystö, kolmanteen alipäällystö, neljänteen miehistö ja viidenteen ryhmään Suomelle myötemielinen vähemmistökansallisuuksiin kuuluva miehistö ja yliloikkaarit. (Kuulusteluopas 1943: 7, 11.) Erittelevän käsittelyn jälkeen vangit lähetettiin ensin järjestelyleirille Nastolaan tai Naarajärvelle ja sieltä edelleen jollekin sotavankileirille. Upseereille, poliittiselle henkilöstölle, suomensukuisille vangeille ja karkaamiseen syyllistyneille oli omat erikoisleirit. Haavoittuneet tai sairaat sotavangit lähetettiin sotavankisairaalaan.

Vankien kuulustelut eivät päättyneet erittelevään käsittelyyn, vaan kuulusteluja jatkettiin sotavankileireissä ja sotasairaaloissa, joissa oli aikaa paneutua yksityiskohtiin ja rauhaa keskittyä kuulusteltavaan. Näiden leirikuulustelujen tarkoituksena oli saada yleisiä ja yksityiskohtaisia tietoja vihollismaan armeijasta sekä poliittisesti tarpeellisia tietoja vihollismaan taloudesta, hallintojärjestelmästä ja yhteiskunnasta yleensä (Kuulusteluopas 1943: 34–41). Täydennyskuulusteluja tehtiin tarpeen mukaan, ja varsinkin, jos vangilla oli erikoisaselajitietoa. Kuulustelijoiksi pyrittiin kouluttamaan venäjänkielentaitoisia henkilöitä, joista osa oli aiemmin toiminut tulkkeina. Päämajan järjestämille kuulustelijakursseille hakeutuminen ja sitä kautta siirtyminen Päämajan alaisuuteen kuulustelijaksi oli lähes ainoa tapa, jolla tulkki saattoi edetä uralla. Houkuttimena oli itsenäinen työ ja paremmat olot leirillä. Palkka oli ainakin virallisesti sama kuin tulkilla,

eikä arvostuskaan välttämättä ollut kovin suuri, sillä kuulustelijat eivät olleet sen paremmin vankien kuin vankileirihenkilöstönkään suosiossa.

Kuulustelujen lisäksi tulkkeja tarvittiin sotavankileirien arjessa parakkitulkkeina ja tulkkikirjureina sekä työpisteissä, jotka olivat hallinnollisesti jonkin sotavankileirin alaisuudessa, mutta fyysisesti saattoivat sijaita kaukanakin pääleiristä. Sotavankeja sijoitettiin runsaasti myös muihin kuin puolustuslaitoksen töihin. Tässä tapauksessa sotavankileirin ja tilaajan kesken tuli tehdä kirjallinen sopimus sotavankityövoiman käytöstä. Sopimuksessa oli kohta, jossa varattiin mahdollisuus käyttää tulkkia työpisteissä. Tulkin toimittaminen oli sotavankileirin tehtävä. (Pietola 1987: 122.)

Tulkkien yksityiset kertomukset tulivat osaksi sotavanki-instituution yhteisöllistä kertomusta tulkkien roolien kautta. Seuraavissa jaksoissa tarkastelen suomalaisissa sotavankileireissä toimineiden tulkkien rooleja soveltaen jaottelua, jota Baker on käyttänyt sotatoimialueen kääntäjiä ja tulkkeja käsittelevässä tutkimuksessaan (Baker 2010).

4.1 Luotettavuus puntarissa: omat ja vihollistulkit

Sodan kontekstissa tärkein yksityiseen kertomukseen ja yhteisölliseen kertomukseen vaikuttanut jako oli jako meihin ja niihin eli jako omiin ja vihollisiin. On tavallista, että sotatoimialueella tulkin tehtävissä toimii vihollismaan kansalaisia. Baker (2010: 209) kysyykin, onko tulkki **ystävä** (*friend*) vai **vihollinen** (*foe*). Suomalaisillakin sotavankileireillä oli sekä omia **me**-tulkkeja että vihollisen puolelta tehtävään otettuja **ne**-tulkkeja.

Jako omiin ja vihollistulkkeihin liittyy kiinteästi tulkkien luotettavuuteen. Luotettavuus onkin sota-ajan tulkin tai kääntäjän ominaisuuksista luultavasti tärkein. Tästä syystä sotaa käyvät osapuolet pyrkivät hankkimaan tulkit ja kääntäjät ensi sijassa oman henkilöstön joukosta tai ainakin omasta maastaan, koska näin luotettavuus pystytään parhaiten varmistamaan (vrt. Baker 2010: 210–211). Omia **me**-tulkkeja suomalaisille sotavankileireille saatiin suojeluskuntapiirien kautta. Kotijoukkojen esikunnan järjestelyosasto antoi 30.6.1941 suojeluskuntapiireille määräyksen ilmoittaa Kotijoukkojen esikunnalle tiedossaan olevat sopivat mieshenkilöt, joita olisi mahdollisuus käyttää tulkkeina:

”Venäjänkielentaitoisten tulkkien varaamiseksi perustettuja sotavankileirejä varten on sk.piirien viipymättä ilmoitettava Kotij.E:lle ne tiedossa olevat mieshenkilöt, jotka tähän tehtävään on katsottava sopiviksi ja joita on mahdollisuus siihen käyttää. Ilmoituksessa on mainittava asianomaisen henkilön suku- ja etunimet, syntymäaika ja –paikka, perhesuhteet, kotipaikka, siviiliammatti, kielitaito sekä muut asiaan ehkä vaikuttavat tiedot. Kotij. E:n toimesta hankitaan selvyys ilmoitettujen henkilöiden luotettavuudesta.” (Kotijoukkojen Esikunta N:o 53/Järj. 1/3. 30.6.41. Kotijoukkojen Esikunnan Sotavankitoimisto. Kirjeistö 23.6.–11.9.1941 Fa 1 / II /5.)

Me-tulkit olivat suojeluskuntaan kuuluvia iäkkäitä miehiä, joiden venäjän kielen taito vaihteli, mutta luotettavuus oli tarkistettu. Kotijoukkojen esikunnan järjestelyosaston päällikkö, eversti L. Tiainen lähetti heti jatkosodan alussa 30.6.1941 suojeluskuntapiirien esikunnille kirjeen, jossa ilmoitettiin, että Kotijoukkojen Esikunta hankkii lausunnot sotavankileireille ilmoitettujen tulkkien luotettavuudesta (Pietola 1987: 107).

Lausunnot hankittiin Valtiolliselta poliisilta. Myös Päämajan Valvontaosaston Vastavakoilutoimisto tutki tulkkiin luotettavuutta. Voisi ajatella, että sotavankileirien olosuhteissa tulkkiin ja vankien välillä olisi ajan mittaan muodostunut läheisiä suhteita. Näinhän on tapahtunut paikallisten tulkkiin ja sotilaiden tai sotakirjeenvaihtajien välillä niissä konflikteissa, joiden tulkkaustoimintaa Baker (2010: 205) on tutkinut. Jatkosodan arkistolähteissä tai aihetta käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa ei kuitenkaan ole juurikaan esimerkkejä tulkkiin ja sotavankien läheisistä suhteista, vaan suhteet pysyivät etäisinä. Tämän voi tulkita niinkin, että suomalaisen osapuolen näkökulmasta katsoen tulkkiin luotettavuusarviointi oli onnistunut.

Pian kuitenkin huomattiin, että sotavankileirien arjen pyörittämiseksi suomenkielentaitoisten ”heimoveljien” kielitaito oli otettava käyttöön. Jokaiseen sotavankiparakiin pyrittiin sijoittamaan yksi suomea osaava sotavanki (Sv.leiri 1:n päiväkäsky nro 2, 22.1.1942; Sv.leiri 1:n päiväkäsky nro 3, 4.2.1942 ja Sv.leiri 1:n päiväkäsky nro 7, 14.5.1942. Päiväkäskysarja, Kansallisarkisto lähteessä Kujansuu 1999: 84). Lisäksi useita sotavankitulkkeja tarvittiin sotavankileirien työpisteissä, koska työmaan työkohteet sijaitsivat tavallisesti kaukana toisistaan. Näin sotavankileireillä oli sekä omia että vihollistulkkeja. Tämä ratkaisu tulkkipulaan jäi lyhytaikaiseksi, sillä jo syyskuussa 1941 Kotijoukkojen esikunnan Sotavankitoimiston (Järj. 1b) toimistopäällikön, majuri Eero Rydmanin ja toimistoupseerin, luutnantti E. Erkon allekirjoittamassa kirjeessä annettiin sotavankileireille määräys lähettää suomenkielentaitoiset sotavangit heti Aholahden Savonlinnan lähelle perustettuun erikoisleiriin numero 21:

”Sotavankileirien on heti lähetettävä Sv.leiri N:o 21:een os. Aholahden pys. Savonlinnan luona, hallussaan olevat ne C ryhmään kuuluvat sotavangit, jotka ovat kotoisin Itä-Karjalasta, Inkeristä, Vepsäläisalueelta, Virosta sekä Tverin ja Novgorodin alueelta ja ovat suomenkieltä hyvin tai auttavasti puhuvia. Näihin ei lueta mordvalaisia, tseremissejä, jotka eivät osaa suomea eikä upseereja, politrukkeja, kommunistisen puolueen johtomiehiä eikä myöskään Suomessa syntyneitä Venäjälle muuttaneita suomalaisia.” (Kotijoukkojen Esikunta N:o 1265/Järj. 1b/sal. 23.9.41. Kotijoukkojen Esikunnan Sotavankitoimisto. Kirjeistö 27.8.–29.9.1941 Fa 4.)

Asiakirjan mukaan leireille annettiin lupa jättää ”joku määrä tulkkeja yllämainittujen sotavankien joukosta Kotijoukkojen Esikunnan Järj. 1b:n kanssa erikseen sovittaessa.” Leirille tulkeiksi jääneistä sotavangeista määrättiin, että heidät ”on leireissä ja majoituspaikoissa eristettävä venäläisistä sotavangeista ja on huolehdittava siitä, ettei heidän kasvatuksensa tulisi laiminlyödyksi.”

Sotavankileirien päälliköt reagoivat määräykseen välittömästi ilmoittaen, että suomenkielentaitoiset sotavangit olivat leirillä erittäin tarpeellisia ja heidät mielellään pidettäisiin leirillä. Esimerkiksi sotavankileiri 12:n päällikkö, luutnantti P. Salovaara lähetti 24.9.1941 Kotijoukkojen esikunnan Sotavankitoimistolle seuraavan kirjeen:

”Liittymiskirjelmään viitaten ilmoitan, että Sv-leiri 12:lla on suomenkielentaitoisia inkeriläisiä 6 ja itä-karjalaisia 7. Näitä suomenkielentaitoisia sotavangeja on leirillä käytetty työmailla tulkkeina ja työnjohtajien apulaisina ja on heille kullakin haaraleirillä järjestetty oma asuinhuoneensa sekä muutenkin koettu pitää heitä erikoisasemassa. Muita suomenkielentaitoisia sotavangeja on leirillä yksi Tverin alueelta kotoisin oleva joka on ilmoittanut olevansa venäläinen ja oppineensa suomenkielen (puutteellisesti) vankilassa suomalaisten vankien seurassa, sekä vielä yksi punakapinan aikoihin Venäjälle muuttaneista

Venäläisestä isästä ja suomalaisesta äidistä polveutuva sotavanki, jonka suomenkielentaito on hyvin heikko.

Kun sadonkorjuun vuoksi leiri on jaettu ajoittain kuuteenkin erilliseen haaraleiriin ja nämä erillisiin työryhmiin, olisi leirillemme välttämätöntä saada pitää nämä kaikki tulkkeina. Leirin henkilöstössä on venäjänkielentaitoisia ainoastaan huoltopäällikkö sekä tulkkiupseeri, joka toimii Kurkijoella sijaitsevan pääleirin vanhimpana sekä poissaollessani huolehtii monista tehtävistäni. Edellisen nojalla pyydän, että Sv-leiri 12 saisi edelleenkin pitää suomenkielentaitoiset sotavankinsa.” (Sv-leiri 12. KDN:o 176/sal. 24.9.41. Kotijoukkojen Esikunta Sotavankitoimisto Kirjeistö 27.8.–29.9.1941 Fa 4 /VI / 1.)

Suomenkielentaitoiset heimoveljet olivat vihollisia, mutta vihollisina he olivat erikois-asemassa, sillä juuri heistä oli tarkoitus kasvattaa ”suomalaisia”, jotka sodan jälkeen asuttaisivat vallatut alueet Itä-Karjalassa. Suomalaisten oli kuitenkin ensin vapautettava heidät kommunismin ikeestä (vrt. Baker 2010: 199). Karjalaa puhuvat heimoveljet rinnastettiin suomea puhuviin. Suomen sodanjohdon näkökulmasta karjalan kieli oli sama kuin suomen kieli.

Yhteistyöhön suostuneiden neuvostovankien asema poikkesi vankitovereiden asemasta huomattavasti. Suomensukuisia tulkkeja kohdeltiin muita vankeja paremmin. (Kujala 2008: 169; Kujansuu 1999: 165.) He muun muassa asuivat erillään muista vangeista parakkien etuosissa (Pietola 1987: 110). Suomensukuisten tulkkien joukossa oli vankeja, jotka rintamajoukot olivat ottaneet palvelukseen vallatulla alueella joko sotavankina tai siviilihenkilönä. Myöhemmin heidät mahdollisesti värvättiin palvelukseen ja heille maksettiin suomalaisen sotilaan päiväraha. He eivät välttämättä olleet ollenkaan sotavankikortistossa. (Kujansuu 1999: 177.) Linnoitustöiden johtajan (vt.) eversti Otto Bonsdorffin ja insinöörikapteeni Pentti Kaiteran allekirjoittamassa Päämajan Linnoitusosaston käskyssä sotavankien käyttämisestä Päämajan Linnoitusosaston johtamisessa toisissa annetaan ohjeet palkitsemisesta:

”Erikoiset ansiot annettujen tehtävien suorittamisessa on palkittava esim. tupakka-, sokeri- ja leipäannoksia lisäämällä. Suomea puhuvia karjalaisia ja inkeriläisiä tulkkeina käytettäviä sotavankeja on kohdeltava paremmin kuin muita sotavankeja. Heille voidaan mm. antaa suomalaisen sotilaan annoksia vastaavat tupakka-, leipä- ja sokeriannokset sekä esimiesasema muihin vankeihin nähden.” (Päämaja Linnoitusosasto N:o 9762/Linn.1/1 r sal., 6.10.41. Kotijoukkojen Esikunnan Sotavankitoimisto. Kirjeistö 26.9.–24.10.1941 Fa 5 /VII /6.)

Kujansuun mukaan (2004: 26) Kotijoukkojen Esikunta kuitenkin varoitti leirien päälliköitä siitä, ettei kielitaito automaattisesti oikeuttanut erikoisasemaan, sillä myös suomen kieltä osaavat olivat kasvaneet kommunistisessa valtiossa. Toisten vankien suhtautuminen yhteistyöhön suostuneisiin vankeihin oli nuiva. Esimerkiksi Westerlund (2008: 273) kertoo tapauksesta, jossa eräällä leirillä ryhmä nuoria ja vahvoja sotavankeja oli tappanut saksalaisten tulkkaus- ja poliisipalveluksessa olleita sotavankitovereita. Vihollisen hyväksi työskentely oli kaksiteräinen miekka: toisaalta kielitaidon ansiosta suomensukuiset vangit saattoivat parantaa olojaan leirillä ja saada suuremmat ruokaannokset kuin vankitoverinsa, mutta hintana oli vankitovereiden halveksunta.

4.2 Ristiriitaiset rooli-dotukset: etäisyys ja oma-aloitteisuus

Suomalaisten sotavankileirien tulkkien tehtävät oli määritelty jo jatkosodan alkuvaiheessa sotavankileirien ohjesäännöissä. Esimerkiksi Etelä-Pohjanmaan Läntisen Suojeluskuntapiirin Esikunnan 15.7.1941 lähettämän kirjeen liitteessä tulkin tehtävät kuvataan näin:

”Tulkin tehtävät.

1. Toimii tulkkina.
 2. Käy vankien ollessa aitauksessa joka tunti varmistautumassa siitä, tarvitaanko tulkkia.
 3. Toinen tulkeista on päivittäin aina tavattavissa tarvittaviin tulkintehtäviin.
 4. Tulkki on virantoimituksessa aseistettuna.”
- (EPoh. Läntisen Sk.piirin Esikunta, Seinäjoki 15.7.1941, K. D. N:o 659/I/20.sal. Liite SvL 3, sivu 3. Kotijoukkojen Esikunnan Sotavankitoimisto. Kirjeistö 30.6.–9.1941 Fa 2 /5.)

Baker (2010: 214–215) mainitsee, että sotatoimialueen tulkit voivat olla joko **välittäjiä** (*mediator*) tai **portinvartijoita** (*gatekeeper*). Suojeluskuntapiirin kirjeestä lainattu tulkin tehtävien kuvaus on varsin niukkasanaanainen. Siinä tulkki haluttiin asettaa välittäjän rooliin. Kuvauksen mukaisesti hänen tuli olla paikalla silloin ja vain silloin, kun häntä tarvittiin. Maininta, että tulkille kuului ase, viittaa kuitenkin kurinpidollisiin tehtäviin. Sotavanki-instituution kontekstissa kääntäjät ja tulkit tekivät myös muita tehtäviä kuin kielellistä välitystyötä. He muun muassa kuulustelivat sotavankeja ja osallistuivat propagandatyöhön, jonka tavoitteena oli saada vihollisen sotilaat antautumaan vangiksi vapaaehtoisesti. Sotavankileireillä kielitaitoisia henkilöitä tarvittiin myös sotavankikortiston hoidossa. Osa tulkeista siirtyikin näihin tehtäviin. Roolien sekoittumista tapahtui toisinkin päin, sillä sotavankileireillä tulkkaustehtäviä tekivät muutkin kuin varsinaisesti tulkeiksi määrätyt. Kuulusteluoppaassa (1943: 25) sanotaan sotavankikortiston kanslistille asettavista vaatimuksista näin: ”Jälkimmäisen [kanslistin] tulee olla kielentaitoinen, niin että hän tarpeen vaatiessa voi toimia tulkkina.” Myös kuulustelijat joutuivat kielitaitonsa vuoksi joskus hoitamaan (vähempiarvoisia) tulkin tehtäviä. Heinäkuussa 1941 Päämajan Tiedusteluosasto tiedotti Kotijoukkojen Esikunnalle sotavankien kuulustelijoiden asemasta vankileireillä seuraavaa:

”- - Kuulustelijoiden päätehtävänä on sotavankien kuulusteleminen ja kuulustelutulosten tiedoittaminen PM:n Tiedusteluosastolle. Mikäli kuulustelijoilta jää näistä tehtävistä aikaa, voidaan heitä käyttää myös tulkkeina ja sotavankien keskuudessa tapahtuvan valistustoiminnan hoitajina.” (Päämaja Tiedusteluosasto N:o 610/Tied.1/sal. 15.7.1941. Kotijoukkojen Esikunnan Sotavankitoimisto. Kirjeistö 23.6.–11.9.1941 Fa 1 / II /5.)

Tulkeilta odotettiin oma-aloitteisuutta. Huhtikuussa 1944 järjestetyn tulkkikurssin ohjelmassa sanotaan, että etulinjatulkin on pyrittävä uuden vangin kanssa kosketuksiin mahdollisimman nopeasti ”estääkseen useinkin liian lellittelevän kohtelun sekä päästääkseen valvomaan, mitä vanki näkee ja saa kuulla.” Ohjelmassa sanotaan myös, että etulinjatulkin on pyydettävä komentajalta poliisivaltuuksia vankiin nähden. Toisaalta tulkkeja neuvotaan eristäytymään omaan tehtäväänsä ja olemaan paikalla silloin kun tarvitaan. (Tulkkikurssin ohjelma 16.–18.4.44.) Rooli-dotukset olivat siis hyvinkin ristiriitaisia. Tulkin roolin hahmottamisessa oli horjuvuutta vielä jatkosodan loppuvaiheessa, sillä Päämajan tiedusteluosaston 29.4.1944 lähettämässä ohjeessa (Ohje sv.kuulustelujen järjestelystä yhtymien alueella) sanotaan, että sotavangin perus-kuulus-

telua ei saa jättää tulkin vastuulle. Tulkin roolia haluttiin rajoittaa välittäjän rooliin. Tulkit itse eivät aina tyytyneet toimimaan välittäjinä, vaan saattoivat lähteä mukaan väkivaltaisuuksiin, vaikka kansainvälisten sopimusten mukaan väkivalta sotavankeja kohtaan ei ollut luvallista.

4.3 Vaihteleva kielitaito ja ammattitaito

Bakerin (2010: 216) mukaan kääntäjät ja tulkit vaikuttavat yhteisölliseen kertomukseen myös **kielitaitonsa** ja **ammattitaitonsa** kautta. Baker (2010: 216) on sanonut, että sodan olosuhteissa kääntämistä ja tulkkausta tarjoavista monella on vain perustiedot toimeksiantajiensa kielessä ja tuskin ollenkaan kokemusta kääntämisestä tai tulkkauksesta. Jatkosodassa suomalaisten puolella oli krooninen tulkkipula ja tulkki puuttui joskus jopa divisioonan tasalta (Manelius 1993: 49). Tilannetta heikensi vielä se, että tulkkien soveltuvuus tehtäviin oli huono ja heidän kielitaitonsa ja koulutustasonsa vaihteli suuresti. Suomalaisten vankileirien tulkeiksi hakeutuneilla ei kielitaito ja luotettavuus aina osunut samaan persoonaan. Kotijoukkojen Esikunnan Sotavankitoimiston kokoamista tulkkien ja tulkikandidaattien tiedoista päätellen suurella osalla heistä oli inkeriläiset tai itäkarjalaiset sukujuuret. Osa tulkeista oli suomalaistanut nimensä. Listassa on esimerkiksi sukunimi Marola ja sen perässä lisäys: ent. Makarijeff. Tulkkien koulutus- ja ammattitaitoa oli kirjava. Muutaman tulkin ammatiksi oli kirjattu kieltenopettaja, mutta heidänkin kielitaitonsa saattoi olla riittämätön vaativiin kuulustelutulkkauksiin. Esimerkiksi opettaja Matti Tuomirinteen taustasta on arkisto-lähteessä seuraavat tiedot:

”Allekirjoittanut, joka on ensiksi käynyt Pietarin suomalaista yhteiskoulua ja näin ollen hallitsee venäjänkieltä sekä suullisesti että kirjallisesti, on sen jälkeen käynyt Jämsän yhteiskoulua V luokkaa ja Tampereen Kauppaopistoa ja on sitten toiminut väliaikaisena kansakoulun opettajana Kontiolahdella ja Raudussa sekä ollut kirjurina ja tulkkina venäjän, saksan ja englannin kielissä Kotkan Poliisilaitoksella. - -” (Kotijoukkojen Esikunta, Sotavankitoimisto 13.8.1941, 1153/Järj.2/6.sal. Kotijoukkojen Esikunnan Sotavankitoimisto. Kirjeistö 30.6.-1.9.1941/ Fa2 / 5.)

Ratkaisuna ongelmaan Päämajan tiedusteluosasto julkaisi sanakirjoja ja lyhennehakemistoja. Jo kesällä 1941 julkaistiin 29-sivuinen **Suomalais-venäläinen kyselyopas**. Siihen oli kirjoitettu suomeksi ja venäjäksi vangitsemistilanteessa ja etulinjan kuulustelussa tarpeelliset komennot ja sanonnat. Kieltä osaamatonkin pystyi käyttämään opasta annettujen ääntämishojjeiden avulla. (Manelius 1993: 55.) Yksityiskohtaista kuulusteluopasta kuitenkin vielä kaivattiin. Keväällä 1944 järjestetyn tulkkipkurssin yhteydessä todetaan, että ”monen kurseilla olleen kielitaito on käytännön puutteessa päässyt pahasti heikentymään”. Kirjeessä kehoitetaankin divisioonaa ja prikaateja järjestämään tulkeille kirjallisuutta. Erikseen mainitaan Otavan vuonna 1940 julkaisema **Venäläis-suomalainen sanakirja** ja **Venäläinen sotilaslyhennesanasto**. (Tulkkipkurssin ohjelma).

Toinen keino korjata tulkkien kielitaidon ja ammattitaidon puutteita oli koulutus, jota järjestettiin kesäkuusta 1942 kevääseen 1944 tiedustelu-upseereille, kuulustelijoille ja tulkeille (Manelius 1993: 66). Tulkkien kielitaidosta ja osin myös ammattitaidosta kertonee tulkkipkurssin ohjelmassa oleva vaatimus, että käänöksen tulee olla ehdottoman tarkkaa. Huomautus on todettu aiheelliseksi, sillä ”usein syytetään vankia valeh-

telusta siksi, että tulkki on aikaisemmassa kuulustelussa tehnyt käänösvirheitä”. Sotavangit ehkä joutuivat sananmukaisesti kärsimään tulkkien virheet nahoissaan, koska valheesta kiinni jäänyttä vankia sai senaikaisen tulkinnan mukaan rangaista ruumiillisesti (Kuulusteluopas 1943: 16).

5 Johtopäätökset

Artikkelini alussa asetin tavoitteeksi selvittää, mihin kääntäjät ja tulkit sijoittuivat sotavanki-instituution vuorovaikutussuhteissa ja millaisiin rooleihin he päätyivät. Arkistomateriaalin tarkastelu on vahvistanut, että kääntäjiä ja tulkkeja tarvittiin sotavanki-instituution kaikilla alueilla eri tehtävissä. Heidän kielitaitoansa tarvittiin muun muassa neuvotteluissa, kuulusteluissa, vangeilta otettujen asiakirjojen sisällön selvittämisessä ja vankikortiston hoidossa.

Tutkimukseni tukee aiempia muualla tehtyjä tutkimuksia kääntäjien ja tulkkien vaihtelevista rooleista sodankäynnin kontekstissa. Suomalaisille sotavankileireille pyrittiin hankkimaan tulkkeja ensi sijassa oman maan kansalaisten joukosta. Kuka tahansa kielitaitoinen henkilö ei kuitenkaan päässyt tulkiksi, vaan tehtävään ilmoittautuneiden luotettavuus tarkistettiin. Luotettavia me-tulkkeja ei kuitenkaan ollut tarpeeksi, sillä sotavankien määrä kasvoi nopeasti heti sodan ensimmäisinä kuukausina kesällä 1941. Sotavankileirien arjen pyörittämiseksi parakkeihin sijoitettiin suomea puhuvia sotavankeja, vihollistulkkeja, joiden kohtelu leirissä poikkesi muiden sotavankien kohtelusta.

Sotavankileirien tulkkien rooli ei ollut selkeä. Toisaalta heiltä odotettiin etäisyyttä ja tyytymistä välittäjän rooliin ja toisaalta odotettiin oma-aloitteisuutta. Rooliodotusten täyttämistä ei helpottanut se tosiasia, että tulkeilla oli usein vaatimaton ammattitaito ja joskus myös tehtäviin nähden riittämätön kielitaito. Edes Päämajan Tiedusteluosaston järjestämä koulutus ei riittänyt paikkaamaan ammattitaidon ja kielitaidon puutteita.

Tutkimukseni osoitti, että narratiivit sopivat hyvin kääntäjien ja tulkkien toiminnan ja roolien tarkasteluun sotavanki-instituutiossa. Tutkimusaineistosta nousseet kääntäjien ja tulkkien yksilölliset narratiivit nivoutuivat sotavanki-instituution yhteisölliseen narratiiviin ja osaltaan rakensivat jatkosodan kertomusta. Aiemmassa tutkimuksessa näkyttömiin jääneet sotavanki-instituution toimijat, kääntäjät ja tulkit, ovat tulossa näkyviin.

Kirjallisuuslähteet

Baker, Mona 2006. *Translation and Conflict. A Narrative Account*. London and New York: Routledge.

Baker, Mona 2010. Interpreters and Translators in the War Zone. *The Translator*. 16:2, 197–222.

Buchert, Maria 2010. *Rakkauten välittäjä vai moraalinen vartija ? Narratiivinen tutkimus Suomen evankelis-luterilaisen kirkon papeista perhe- ja seksuaalikäytönsymysten äärellä.* Helsinki : Yliopistopaino. Saatavissa <http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/61612/rakkaude.pdf> [viitattu 12.8.2011].

Frolov, Dmitri 2004. *Sotavankina Neuvostoliitossa. Suomalaiset NKVD:n leireissä talvi- ja jatkosodan aikana.* Bibliotheca Historica 91. Helsinki: SKS.

Kojo, Mikko 2004: *Osasto Pajarin ja jalkaväkirykmentti 52:n tiedustelu-upseerina talvi- ja jatkosodassa.* Suomen historian pro gradu -työ. Jyväskylän yliopisto.

Kujala, Antti 2008. *Vankisurmat. Neuvostosotavankien laittomat ampumiset jatkosodassa.* Helsinki: WSOY.

Kujansuu, Juha 1999: *Kenraalikoppi ja sikalaryssät. Jatkosodan politrukki- ja upseerisotavangit.* Suomen historian liseniaattityö. Jyväskylän yliopisto.

Kujansuu, Juha 2004: *Jatkosodan sotavankiorganisaatio.* Teoksessa: *Vihollisen armoilla. Neuvostosotavankien kohtaloita Suomessa 1941–1948.* Heikki Roiko-Jokela (toim.). Helsinki: Minerva, 11–26.

Kuulusteluopas = *Sotavankien kuulusteluopas.* Päämajan Tiedusteluosasto. 1943.

Manelius, Jari 1993. *Joukkojen suorittama sotavankien kuulustelu Suomessa ja Neuvostoliitossa toisen maailmansodan aikana.* Diplomityö. Maanpuolustuskorkeakoulu.

Ohje sv.kuulustelujen järjestelystä yhtymien alueilla. Päämaja Tiedusteluosasto N:o 330/Sv/sal. 29.4.1944. T 4949/5, Kansallisarkisto.

Pietola, Eino 1987. *Sotavangit Suomessa 1941–1944. Dokumentteihin perustuva teos sotavankien käsittelystä Suomessa jatkosodan aikana.* Jyväskylä/Helsinki: Gummerus.

Somers, Margaret & Gloria Gibson 1994. *Reclaiming the Epistemological “Other”: Narrative and the Social Constitution of Identity.* Teoksessa: Craig Calhoun (toim.) *Social Theory and the Politics of Identity.* Oxford UK and Cambridge USA: Blackwell, 37–99.

Tulkkurin ohjelma 16.–18.4.44. T 4949/5, Kansallisarkisto.

Westerlund, Lars 2008. *Saksan vankileirit Suomessa ja raja-alueilla 1941–1944.* Helsinki: Tammi.

¹ *Sodankäynnin tuntemattomat käänöskulttuurit* on Suomen Akatemian rahoittama tutkimushanke Itä-Suomen yliopistossa. Hankkeessa perehdytään jatkosodan aikaiseen sotilaalliseen käänös- ja tulkkaustoimintaan Suomessa. (Katso: <http://translationinww2infin.wordpress.com>).